

ÚVOD

Naším cílem je vysledovat vývoj utvářenosti českého slovesa během historické doby a pokusit se o postižení faktorů, které působí změny. K tomu účelu jsme konfrontovali slovesný materiál z pěti časových průřezů od nejstarší historicky doložené podoby spisovné češtiny až po jazyk současný. Protože však dosud neexistují úplné popisy české slovní zásoby pro jednotlivá starší údobí, založili jsme své pozorování na sondě. Pro lepší srovnatelnost jednotlivých rozsahem omezených dobových průřezů jsme přitom vycházeli z úplného materiálu vždy téhož textu, a to překladu žaltáře. Tento text jsme zvolili proto, že patří k nejstarším zachovaným českým památkám (vznik překladu ŽaltWittb lze zařadit do 2. poloviny 13. století) a v neposlední řadě i proto, že se naskýtal možnost srovnat náš text s verzí staroslověnskou, dochovanou v Žaltáři sinajském (PsSin). Tato možnost značnou měrou usnadňuje pochopení vývojových tendencí v nejstarší době i specifičnosti češtiny v oné oblasti stavby jazyka.

Materiálovým východiskem této práce jsou tedy soupisy sloves (rekonstruovaných z určitých tvarů i z paradigmatických participií a substantiv verbálních) získané úplnou excerpcí těchto textů: Žaltář sinajský (PsSin) — text klasické staroslověnštiny opsaný v 11. století, nesoucí však symptomy velkomoravské provenience; žaltář Wittenberský (Wittb), nejstarší pokus o překlad biblického textu do češtiny, datovaný v původní redakci do 2. poloviny 13. století, je pro nás reprezentantem nejranější staré češtiny; žaltář Bible benátské (Ben), vytištěné 1506, reprezentuje stav ustáleného spisovného jazyka 15. století; žaltář Bible kralické (Kral), nový text pořízený kolektivem bratrských překladatelů, zastupuje jazyk humanistické epochy; žaltář Bible svatováclavské (Václ), která vycházela mezi lety 1675—1715 a je lexikálně závislá na starších verzích biblických překladů (z našich verzí je nejbližší Ben), přesto však zčásti zrcadlí vý-

vojové tendence charakteristické pro barokní češtinu vysokého stylu; novočeský text žaltáře z překladu Písmo, svazek IV, pořízeného V. Šrámkem za jazykové spolupráce V. Kajdoše a vydaného r. 1948. V každém z těchto textů jsme našli 990—1300 různých sloves.

V obou částech práce, při sledování vývoje derivace jak slovtvornými a jinými sufixy, tak odvozování prefixy, uplatňujeme dvojí postup: nejdříve od formy k funkci, pak sledujeme distribuci forem sloužících nejdůležitějším jednotlivým funkcím.

Naše sonda nemůže podat tak podrobný obraz vztahů mezi derivačními typy sloves, jaký narysoval I. NĚMEC (95). Její jisté oprávnění je však v tom, že může odhalit vývojový pohyb v době střední a novější. Poznání vývoje mezi raným staročeským stavem a stavem novočeským nemusíme tu opírat jen o rekonstrukci podloženou poznáním vývojových tendencí staročeských a dynamiky systému novočeského, nýbrž zejména na základě kvantitativního zastoupení jistých typů v jednotlivých časových průřezích můžeme tento předpokládaný vývoj verifikovat či korigovat jeho obraz.

Rozdíl mezi žádoucí přesností popisu a našimi omezenými možnostmi bude zřejmě ještě výraznější při prefixaci než při sufixaci. Bylo to jasné už při srovnání náčrtu funkcí prefixu *na-* z našeho materiálu s tím, co o tomto prefixu napsal svého času J. VINTR (143), který se mohl opřít o relativně úplný materiál z archívu Staročeského slovníku. Přesto jsme však podrobili analýze i další prefixy; soudíme, že náš celostní pohled a doplnění diachronního obzoru by mohly znamenat jistý přínos, a to i s rizikem nepřesností vyplývajících z nepočetného materiálu.

Jsme si vědomi toho, že přesný a zevrubný popis historické slovtvorby bude možný až po dokončení Staročeského slovníku, v plném zorném úhlu dokonce až po vydání historického slovníku pro střední dobu. Avšak aktuální potřeba postihnout základní vývojové zákonitosti i v této oblasti nás vedla k „předčasnému“, spíše ovšem předběžnému zpracování této části historického vývoje jazyka.

Studie byla inspirována především pracemi doc. dr. Františka Kopecného, DrSc., a dr. Igora Němce, DrSc. Oběma vděčí autor za zájem o tuto studii. Dr. Němcovi je dále povinován díkem za řadu připomínek, které přispěly ke zpřesnění formulací a zejména pomohly překonat některá úskalí vyplývající z kusosti výchozího materiálu. Na kritice a zlepšení práce se dále podílel kol. doc. dr. Radoslav Večerka, CSc.